

Liberal Demokrasinin Çıkmazı: Çatışma Karşısında Barış için Azınlık-Çoğunluk İlişisini Yeniden Düzenleme Gereği

*Yrd. Doç. Dr. Nur ULUŞAHİN**

I- Giriş

Soğuk Savaş sonrası dönemi belirleyen en önemli gelişmelerden biri, liberal demokrasinin siyasal yönetimin kabul edilebilir tek şekli olarak siyasal teori ve uluslararası ilişkiler alanında yerini almasıysa, hiç şüphesiz bir diğeri de ironik bir biçimde aynı demokrasi anlayışının kök saldığı ve yeşerdiği toprakları kurutan yeni bir iklimin hüküm sürmeye başlamasıdır. Bu iklim, “demokrasi”nin çağdaş Batılı devletlerde anlaşıldığı şekliyle “liberal demokrasi” olarak anlaşılmasıyla neredeyse eş zamanlı olarak klasik liberal demokratik ulus-devlet modelini hem üstten hem de dipten gelen dalgalarla zayıflatmaya başlamıştır.

Aslında Batı'nın klasik liberal demokratik ulus-devletini zayıflatan bu dalgaların geçmişi simgesel bir biçimde Birleşmiş Milletler'in kurulmasına dek uzanmaktadır. Öyle ki, Batı'nın klasik demokratik homojen ulus-devleti II. Dünya Savaşı'ndan bu yana hem “üstten” gelen baskılar altında ezilmekte, hem de “dipten” gelen zayıflatıcı etkilere maruz kalmaktadır.¹ “Üstten” gelen baskılar içerisinde,

* Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Bu çözümleme için bkz., Sammy SMOOHA, “The Model of Ethnic Democracy,” ECMI Working Paper no. 13, European Centre for Minority Issues, October 2001, http://www.ecmi.de/download/working_paper_13.pdf, s. 5-6; Sammy SMOOHA, “The Model of Ethnic Democracy: Israel as a Jewish and Democratic State,” *Nations and Nationalism*, Vol. 8, No. 4, 2002, s. 424-425.

bölgeselleşme ve küreselleşme gibi devletin gücünü azaltan; ulusalüstü varlık ve kimlikler yaratan olgular yer almakta; bunların başını ise, pek tabii ki, dünyanın önde gelen bölgesel gücü olarak Avrupa Birliği çekmektedir. Avrupa pazarının, parlamentosunun, sosyal güvenlik sisteminin ve nihayetinde ortak bir kimliğin kurulması ulus-devletler arasındaki sınırları belirsizleştirmiş; ulusalüstü ve bölgesel yaklaşımları güçlendirmiştir. Ekonomideki, kitle iletişimindeki, turizm ve kültürdeki küreselleşme sınırları belirli olan ulus-devleti zayıflatırken; küresel anlayışları ve menfaatleri kuvvetlendirmiştir. “Evrensel azınlık hakları” olarak tanımlanan² uluslararası standartlar, sadece evrensel bir etik yasa olmaktan öte azınlık haklarına yapılan devasa ihlaller karşısında uluslararası müdahalelere de imkân veren kurallar bütünü olarak ortaya çıkmıştır.³ Dolayısıyla tüm bunlar devletin egemenliğini ve onun tek-elden yönetme gücünü yok etmeye yönelik tehditler olarak belirmektedir.⁴ Öte yandan, diğer bazı gelişmelerse ulus-devleti “dipten” zayıflatmaktadır. Devam eden demokratikleşme dalgası ve yerel azınlıkların kültürel ve ekonomik açıdan süregelen yoksunlukları onların milliyetçilik duygularını kabartmakta ve kültürel haklarla siyasal temsile ilişkin taleplerini güçlendirmektedir. İspanya örneğinde, asimile olmamış göçmen akışının ve azınlık milliyetçiliğinin ortaya çıkışının ulus-devletin türdeş yapısıyla etnik ve kültürel farklılıklara tahammülsüzlüğüne nasıl da meydan okuduğuna açık bir biçimde tanık olunmuştur. Batı’da bu şekilde gelişen değişim dalgası günden güne ulus ve devleti birbirinden ayırırken etnik çoğulculuğun hoşgörüsünü kuvvetlendirmekte ve çokkültürlülüğü bir ideoloji olarak yaymaktadır.⁵

Küreselleşmenin karmaşık süreçleri ile şekillenen bu iklimde modern devletin demokrasinin içinde yaşayacağı ve koruma göreceği tek ve belki de en uygun toprak ya da korunak olacağı iddiası da

² Bu doğrultuda bkz.; Will KYMLICKA, “Universal Minority Rights?” *Ethnicities*, Vol. 1, No. 1, 2001, s. 21-23.

³ Soğuk Savaş sonrası dönemde azınlık hakları kavramının geçirdiği dönüşüme ve bu dönemi belirleyen gelişmelere ilişkin olarak bkz., Baskın ORAN, **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İchtihat, Uygulama** (İletişim Yayınları, Genişletilmiş Baskı, İstanbul, 2004), s. 23-25; Dilek KURBAN, “Confronting Equality: The Need for Constitutional Protection of Minorities on Turkey’s Path to the European Union,” *Columbia Human Rights Law Review*, Vol. 35, 2003, s. 153-158; Dilek KURBAN, “Türkiye’de Azınlık Sorununun Anayasal Çözümü: Eşitlik ile Yüzleş(me)mek,” *Birikim*, Aralık, 2004, s. 36-37.

⁴ SMOOHA (2001), s. 6.

⁵ SMOOHA (2001), s. 6; SMOOHA (2002b), s. 424-425.

geçerliliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Devletin rolünün dönüşüme uğradığı, zayıfladığı ve kimi zaman sıfırlandığı bugünün dünyasında, ulus-devletin ötesinde pek çok aktör siyasal hareket için uygun çerçeveyi belirleyebilmekte ve bireysel ya da kolektif gelişmeye yön verebilmektedir. Etnisite, milliyet, din, dil ya da ırk bakımından bölünmüş devletlerden oluşan bir dünyada ve büyüyen demokratikleşme alanında liberal demokrasinin de geleneksel biçiminde yaşamını sürdürmesi son derece zorlaşmıştır. Bugün için varolan siyasal sistemlerin karmaşık gerçeklerini tanımlama ve çözümlene açısından en verimli sistemin liberal-demokratik sistem olduğunu bir çırpıda söylemek o kadar kolay değil. Hatta, nesiller önce kuralları belirlenmiş bir modelin, modernite ve küreselleşmeden kaynaklanan yeni problemlerle başa çıkmasını beklemek anlamlı bile olmayabilir.⁶ Dolayısıyla, küresel problemlerin ve geçişken sınırların damgasını vurduğu belirsizliklerle şekillenen bir dünya düzeninde demokrasinin de çatışma karşısında barış, tıkanıklık karşısında istikrar için yepyeni çözüm önerileri sunması ve küresel bir dünyada demokrasinin liberal demokratik devletin ötesinde tanımlanması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bu çalışmada en basit şekliyle iki ayrı soru ile işe başlanacaktır. Doğru izi takip edebilmek için sorulması gereken ilk soru “neden demokrasi” sorusu olacaktır. Demokrasinin liberal demokratik devlet çerçevesi dışında; yani, küresel ve ulusalüstü çerçevede neden değer taşıdığı cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Çoğu zaman hafife alınan ve ihmal edilen ya da cevabı zaten bilindiği farzedilen bu sorunun yanıtlanması ile iki ayrı soru da saklı bir biçimde yanıtlanmış olacaktır. Bunlar, “neden demokrasiye değer veriyoruz” ve “ küresel siyasetin açmazlarına yön vermesi gereken ilkeler neden demokratik ilkelerdir” sorularıdır. İşte bu soruların cevaplanmasından sonra ikinci bir soruyu daha ortaya koymak mümkün olacaktır. Bu ise, “hangi demokrasi” sorusudur. Bu noktada, demokrasiyi vatandaşlar için “süper toplum” yaratan ulus-devlet düşüncesi üzerine inşa eden klasik liberal demokrasinin yaşadığı tıkanıklık neticesinde dönüşüme uğraması ile ortaya çıkan üç ayrı demokratik model (ortaklıkçı demokrasi, çokkültürlü demokrasi ve etnik demokrasi) üzerinde durulacaktır. Bu modellerin kavramsal tutarlılığı ayrı bir tartışma konusu olmakla beraber, her biri liberal demokrasinin temelindeki azınlık-çoğunluk ilişkisini dönüştürmekle kavramsal çerçevemizi dayadığımız yol haritamızda önemli köşe taşları oluşturmaktadır. Bu modellere yakından bakıldıktan sonra ele alınacak

⁶ Bu doğrultuda bkz., Fred W. RIGGS, “Globalization, Ethnic Diversity, and Nationalism: The Challenge for Democracies,” *The Annals of the American Academy*, Vol. 581, May 2002, s. 35-47.

son soru, farklılıklarla şekillenen kimliklerin oluşturduğu derin ayrılıklarla bölünmüş çoğulcu toplum yapısında çatışma karşısında barış için doğru tercihin ne olduğu sorusu olacaktır. Bu soru ise, Ronald Dworkin'in haktemelli anlayışından hareket ederek özünü *insan onuru* ve *eşitlik* kavramlarında bulan bir yaklaşımla, bireyin kişisel gelişimi ve kararverme gücünün azamileştirilmesi yönünden siyasal katılmanın sahip olduğu için değeri esas almak suretiyle cevaplanmaya çalışılacaktır.

2- Neden Demokrasi?

İçinde nefes aldığı bağlamdan koparıldığında, küresel ya da ulusalüstü bir çerçevede demokrasinin neden değer taşıdığını ortaya koyabilmek için demokrasinin az sayıda dostunun olduğu ve insanın aşkın ilahi güçler karşısında salt dünyevi bir özne olarak görüldüğü, bu anlayışlara karşı cumhuriyetçi özgür ve eşit vatandaş kavramının savunmasının yapıldığı dönemlere geri dönmek gerekebilir.⁷ Klasik demokratik teoriye bu tür bir geri dönüş, aynı zamanda yerleşik liberal demokratik kategorinin ezberinden arınarak demokrasiyi devletin ötesinde değerlendirebilmemiz açısından da önemli bir işlev üstlenmektedir.

David Held, klasik cumhuriyetçilik üzerine yaptığı *Demokrasi Modelleri (Models of Democracy)* adlı incelemesinde iki farklı ancak birbiriyle ilişkili gelenekten söz etmektedir. Bunlar; "koruyucu" ve "gelişmeci" cumhuriyetçiliktir. Held'e göre, Roma Cumhuriyeti'nde doğmuş olan ve Machiavelli, Montesquieu ve Madison'ın çalışmalarıyla gelişmiş bulunan koruyucu cumhuriyetçilik anlayışının temelinde "vatandaşların amaç ve ilgilerinin korunabilmesi için siyasal katılmanın taşıdığı araçsal değer" bulunmaktadır.⁸ Bu anlayışı meşrulaştıran temel argümana göre, vatandaşların kendi kendilerini yönetememeleri halinde başkaları tarafından baskı altında tutulmaları kaçınılmaz olacaktır. Öyleyse, kişisel özgürlük için siyasal katılma temel şart olarak değerlendirilmelidir.⁹ Bundan farklı olarak, antik Yunan *polis*inde doğan ve genel olarak Padualı Marsilius, Rousseau, Marx ve Engels'in çalışmaları ile ilişkilendirilen gelişmeci

⁷ Bu yaklaşım için bkz., Daniel BRAY, "Models of Democracy for Global Politics: Protecting the World and Developing Humanity," Refereed paper presented to the Second Oceanic Conference on the International Studies, University of Melbourne, 5-7 July 2006, s. 3-4.

<http://www.politics.unimelb.edu.au/ocis/Bray.pdf>

⁸ BRAY (2006), s. 4'den naklen: David HELD, **Models of Democracy**, Second Edition (Stanford: Stanford University Press, 1996), s. 45.

⁹ HELD (1996), s. 55.

cumhuriyeçilik ise “vatandaşlığın gelişimi ve karar-verme gücünün artırılması yönünden siyasal katılmanın sahip olduğu içkin değer”i¹⁰ esas alır. Bu anlayışa göre, hiç kimsenin bir diğersinin efendisi olmaması ve herkesin ortak iyinin belirlenmesi sürecinde eşit özgürlük ve gelişmeden yararlanabilmesi için tüm vatandaşların siyasal ve ekonomik yönden birbirlerine eşit olması zorunludur.¹¹ Dolayısıyla, klasik yazarların cumhuriyetçi yönetimi aktif vatandaşlığın araçsal ve içsel yararları çerçevesinde bireyin ve toplumun korunması ve gelişmesi temelinde meşrulaştırdığı görülmektedir.

Klasik liberal-demokratik düşüncüyü inceleyen Held, kitabının ilerleyen sayfalarında benzer “koruyucu” ve “gelişmeci” gelenekleri tespit etmektedir. Kitapta “koruyucu” demokrasi Locke, Madison, Bentham, James Mill ve onların kişisel hakların korunması, iktidarın sınırlandırılması ve yönetenlerin yönetilenler karşısında hesap sorulabilirliği üzerine yaptığı vurgu ile özdeşleştirilir. Koruyucu modelin meşrulaştırıcı ilkesine göre vatandaşlar birbirlerinden olduğu gibi bir bütün olarak onların menfaatlerini ilgilendiren politikalar yürüten yönetenlerden de korunmalıdır.¹² Temel olarak John Stuart Mill’in çalışmalarıyla özdeşleştirilen gelişmeci demokrasi ise, tersine, ağırlıklı olarak bireyin ahlaki gelişimi ile ilgilendirilmiştir. Buna göre, siyasal yaşama katılma sadece bireyin menfaatlerinin korunması açısından değil aynı zamanda kendini geliştiren, bilgi sahibi yurttaşın yaratılması açısından da gereklidir.¹³ Sonuç olarak, tüm bu yazarlar bireylerin baskıcı çoğunluklara karşı korunması temelinde liberal demokrasiyi meşrulaştırmışlardır. Ama bir kısmı hakların güvence altına alınması ile anayasal kontrol ve dengeler aracılığıyla özgürlüğün önemini vurgularken, bir kısmı da kamu yararı açısından ahlaki olarak kendini geliştirmenin içsel değerini öne çıkarmışlardır. Yani, temelde iki farklı geleneğe yansıyan yaklaşımlardan biri demokrasiye “araçsal” değer tanırken diğeri demokrasiyi “içsel” bir değer olarak öne çıkarmaktadır.

Koruma ilkesi, demokrasinin yaşam alanlarımızı gücün kötüye kullanılmasına karşı korumasına ilişkin bir dizi normatif ve empirik iddiaya dayanmaktadır. “Koruma”yı genel bir ilke olarak sunmak demokrasinin yararlarına ilişkin iddianın geçerliğini tek başına kanıtlamasa da, küresel siyasetin demokratikleşmesini meşrulaştıracak

¹⁰ HELD (1996), s. 45.

¹¹ HELD (1996), s. 61.

¹² HELD (1996), s. 99.

¹³ HELD (1996), s. 115.

önemli bir argüman ortaya koymaktadır. Gerçekten de, küresel siyaset çağında koruma ilkesi de korumanın alanının ve kapsamının genişlediği bir çerçeveden söz etmemizi gerektirir.¹⁴ Klasik cumhuriyetçi ve liberal gelenekte, korumanın öznesi vatandaşdır. Öyle ki, vatandaş siyasete katılmak suretiyle devletin ve diğer bireylerin baskısından kaçınmak imkanını yakalamış olmaktadır. Dolayısıyla o dönemde koruma –yakın zamanlara dek kadınları ve mülksüz sınıfları görece olarak dışarıda bırakan son derece sınırlı bir statü olan– vatandaşlık haklarının kazanılmasına bağlanmıştı. Tersine, bugün koruma ilkesinin genelleştirilmesi suretiyle koruma klasik vatandaşın ötesine uzanmış ve *inter alia* vatandaşlar - vatandaş olmayanlar, güçlü devletler ve güçsüz devletler, insan ve çevresi, insan ve insan olmayan varlıklar gibi tüm olası permütasyonları kapsayacak şekilde gücün kötüye kullanılabilceği bir dizi potansiyel ilişkiye işaret etmeye başlamıştır. Dolayısıyla, demokrasi düşünebileceğimiz güç ilişkilerinin tamamında ya da herhangi birinde kötüye kullanılanı koruyarak meşruluk kazanmış olmaktadır. Bu noktada demokrasi belli bir amaca yönelik bir araçtan başka bir şey değildir: Gücün kötüye kullanılma biçimleri karşısında yaşam alanlarımızda varolan değer verdiğimiz varlıkların korunmasında araçsal bir değere sahip olduğundan, bu anlamda demokrasi temel olarak baskıdan uzak kalma kavramıyla ilişkilendirilmektedir.¹⁵

Gelişme ilkesi ise, insanlığın gelişimi açısından demokrasinin yararlarına ilişkin farklı fakat bir öncekiyle ilişkili bazı iddialara dayanmaktadır. Geleneksel demokratik teoride temel ilgi vatandaşların sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde ve görece olarak özerk bir siyasal toplumda kendilerini anlamlı bir biçimde ifade etmeleri ve siyasal katılmayı gerçekleştirebilmeleri noktasında yoğunlaşmaktaydı. Bu şartlar altında demokratik devlet özgürlük ve eşitlik düşüncelerinin eşliğinde insanın gelişimi için gerekli siyasal yapıyı içinde barındırmaktaydı. Bugünün dünyasında ise, küresel sorunların ve geçişken sınırların varlığında devlet siyasal yarışma içerisindeki olası sahnelerden yalnızca biri olmaktan öteye geçememektedir.¹⁶ Devletin rolünün dönüşüme uğradığı, zayıfladığı ve zaman zaman da yok olduğu bu ortamda, ulus-devletin ötesinde pek çok aktör siyasal hareket için uygun çerçeveyi belirleyebilmektedir. Devletler, Birleşmiş Milletler gibi küresel kurumların aracılığıyla savaş, yoksulluk ve çevre

¹⁴ Bu doğrultuda bkz., BRAY (2006), s. 5.

¹⁵ BRAY (2006), s. 5-6.

¹⁶ BRAY (2006), s. 6.

gibi ortak küresel problemlerin çözümünde birlikte hareket etme ihtiyacının ayırdına varmışlardır. Dünyanın pek çok yerinde, ortak bölgesel menfaatleri gerçekleştirmek için yapılandırılan bölgesel kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Pek çok devlet içerisinde, kendi kaderini belirleme hakkını ileri süren siyasal topluluklar ayrılıkçı hareketler çerçevesinde devletin ortaya koyduğu milli ortak iyi içerisinde kendi menfaatlerinin temsil edildiği iddiasına karşı koymuşlardır. Uluslararası sivil toplum, hükümet dışı kuruluşlar ve sosyal hareketler insan hakları, çevrenin korunması, işçi hakları ve kadınların statüsü gibi ulus ve devlet sınırlarını aşan konulara eğilerek, küresel ve ulusalüstü dayanışmayı harekete geçirmişlerdir. Böylesi karışık ve karmaşık bir siyaset arenasında, vatandaşların hayatlarına etkide bulunabilecek etkili siyasal güç biçimleri devlete odaklanmış olan siyasetin çok katmanlı yapısının ilerisine ve gerisine doğru genişlemeye başlamıştır.¹⁷ Bu yapılar hem baskı hem de gelişme için çeşitli olanaklar sunmaktadır. Dolayısıyla demokrasinin vatandaşların ve onların oluşturdukları birliklerin siyasal süreçlerde yer alarak özgür ve eşit gelişimine imkân tanıyan bir sistem olarak herhangi bir siyasal çerçeve içerisinde meşrulaştırılması olanaklıdır. Bu genel formül içerisinde, vatandaşlar, onların oluşturdukları topluluklar ve bir bütün olarak karar-verme süreci açısından demokratik pratikler araçsal ve içsel değer taşımaktadır.¹⁸

Sonuç olarak, bu tür bir küresel siyaset çağında demokrasiyi meşrulaştırabilmek açısından klasik teoriden beslenen koruma ve gelişme ilkeleri iki temel teorik argüman ortaya koymaktadır. Bu alıştırmamızın önemi belli bir demokratik modele yönelmeksizin ya da “hangi demokrasi” sorusunun cevabını getirmeksizin temel meşruluk gerekçeleri ile ilgilenmemizi sağlamasıdır. Bu sayede devletin ötesinde, küresel ve ulusalüstü bağlamda “hangi demokrasi” sorusunu cevaplamaya yarayacak oldukça değerli bir araç elde etmiş olmaktadır.

3- Hangi Demokrasi?

a- Klasik Liberal Demokrasi ve Ulus-devlet Modeli

Demokrasiyi vatandaşlar için “süper toplum” yaratan ulus-devlet düşüncesi üzerine inşa eden klasik liberal demokrasi anlayışı, bireylere eşit haklar tanıırken kolektif hakları reddetmiştir. Toplumun temelinde birey olarak vatandaş gören bu modelde, devlet herkese eşit bir biçimde kamusal ve siyasal özgürlük tanımıştır. Bireysel

¹⁷ BRAY (2006), s. 6.

¹⁸ BRAY (2006), s. 6.

hakların eşitliği düşüncesi üzerine inşa edilen bu sistem, ortak bir vatandaşlığı paylaşmalarına rağmen ortak amaçlardan ve dayanışma duygusundan yoksun olmaları nedeniyle gerçek bir birliktelik oluşturmayan ve devlete karşı da moral bağlılık hissetmeyen bireylerden kurulu atomize olmuş bir toplum yapısı öngörür. Ulus-devletin bu biçiminde toplumun tek tip olması; yani, etnisite, dil ve kültür bakımından bir ve aynı olması beklenmekteyse de, bireyci liberal demokrasi olarak anılan modelin ancak siyaset felsefecilerinin kurgularında yaşamaktan öteye geçemeyeceği tartışma götürmeyecek derecede açıktır.¹⁹

Buna karşılık, Batı'da tarihsel perspektifte baskın devlet modeli olarak ortaya çıkan demokratik ulus-devlet biçiminin teneffüs ettiği liberal demokratik hava bireyci olmaktan ziyade, cumhuriyetçidir.²⁰ Cumhuriyetçi liberal demokratik model olarak ifade edebileceğimiz yaşayan ve baskın olan bu modelde ise, devlet tüm vatandaşların benimsemesi gereken belli bir dil ve kültürle tanımlanmıştır. Hukuksal anlamda vatandaşlığın kazanılması ile devletin dilinin ve kültürünün benimsenmesi ulus-devletin üyesi olmak için yeterli görülmektedir. Bireylere eşit haklar tanırken, kolektif hakları reddeden anlayış, kapsayıcılığı ve açıklığı ile de liberal görünümündedir. Buna göre, resmi ve göstermelik dili ve kültürü kazanan her vatandaş ulus-devlete bütünüyle dahil edilir ve hiç kimse ulus-devletten ırk, etnisite, cinsiyet ya da din nedeniyle dışlanmaz. Dolayısıyla vatandaşlığın kriteri etnik, dini ya da aidiyet temelli değildir. Liberal demokrasi anlayışı, isteğe bağlılık özelliği nedeniyle de liberaldir: Kapsayıcılık ve dışlayıcılık ilkeleri toplumdaki bireyler ya da gruplar tarafından iradi biçimde kabul edilir ve meşrulaştırılır. Nihayetinde, klasik liberal demokrasi açık-uçlu bir sistem olması nedeniyle de liberal özellik taşır. Öyle ki, tüm vatandaşlarıyla, değişime açık olan bu sistemde bireylerle gruplar, toplumsal hedefleri ve iyi bir vatandaş olmanın tanımını değiştirmek ve şekillendirmek işlevine katılabilirler.²¹

Ne var ki, bugün pek çok Batı ülkesinde süregelen sistem olarak kabul edilen liberal demokrasi kendisini baskın olmayan etno-kültürel gruplara yanlış muamele etmekle suçlayan çokkültürlülük

¹⁹ Sammy SMOOHA, "Types of Democracy and Modes of Conflict Management in Ethnically Divided Societies," *Nations and Nationalism*, Vol. 8, No. 4, 2002, s. 423-424.

²⁰ Bkz., SMOOHA (2002a), s. 424.

²¹ SMOOHA (2001), s. 13.

argümanlarıyla hesaplaşmak durumunda kalmıştır.²² Bu eleştirilere göre, baştaki grup tüm topluma kendi dilini, kültürünü ve kimliğini dayatmış ve diğer grupları kendi ayrık miraslarını terk etmeye zorlamış; pek çok grup sindirilmeye ve büyük ayrımcılıklara maruz bırakılmış; bunun sonucunda da cumhuriyetçi liberal demokrasiler üstlendikleri liberal görevleri de yerine getirememişlerdir. Bu demokrasiler resmen ve etnik olarak kapsayıcı olurken, sindirilmemiş gruplara yabancılaşmış; onlar üzerinde zorlayıcı olurken bu unsurları sistemin yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunmaktan alıkoymuşlardır. Batı'da cumhuriyetçi liberal demokrasiler yüzyıllardır etnik grupların ortadan kaldırılması, isteğe bağlı olmayan sindirilme (asimilasyon), yerli halkların soykırımı ve bir ulusu oluşturma yolunda zorlayıcı olabilecek diğer araçları kullanarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Liberal demokrasi görece olarak kültürel türdeşliği ve temel oydaşmayı sağladıktan sonra biraz daha yumuşamış; genel olarak bireylerin ve etnik grupların farklı kolektif kimlik ve varlıklarını korumaktan çok fırsat eşitliğine yönelen taleplerine adil yanıtlar verebilmeyi başarmıştır.²³

b- Azınlık-Çoğunluk İlişisine Açılan Farklı Pencere: Ortaklıkçı Demokrasi ve Güç Paylaşımı Düzenlemeleri

Tarihsel perspektif içerisinde, Batı'da baskın devlet modeli olarak ortaya çıkan cumhuriyetçi-liberal demokratik model yanı sıra onun kadar yaygın olmasa da bir diğer demokrasi modeli daha göz çarpmaktadır. Bu, ortaklıkçı demokrasi modelidir. "Ortaklıkçı demokrasi", liberal demokrasinin özellikle Afrika ve Asya'da sömürgecilik sonrası dönemde yapılan devletlerde uğradığı başarısızlık karşısında önerilen birtakım kurumsal düzenlemelerin oluşturduğu sistematik bir çerçeveye karşılık gelmektedir. Liberal demokrasiye nazaran az sayıda ülke ile sınırlı kalan bu modelin ayırıcı özelliği grup farklılıkları ile birlikte bireysel haklara ilaveten kolektif hakları tanımış olmasıdır.²⁴ Bu demokrasiler kültürel

²² Will KYMLICKA, **Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship** (Oxford: Oxford University Press, 2001), s. 17-39. Ayrıca bkz., Bruce ACKERMAN, **The Future of Liberal Revolution** (New Haven, CT: Yale University Press, 1992); Amy GUTMANN (ed.) **Multiculturalism and the Politics of Recognition** (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992); Bhikhu PAREKH, **Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory** (London: Macmillan, 2000).

²³ SMOOHA (2001), s. 14.

²⁴ Bireysel hak, kolektif hak ayrımı için bkz., Naz ÇAVUŞOĞLU, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları** (İstanbul: Su Yayınları, 2. Baskı, Nisan 2001), s. 53-58. Ayrıca bkz., İbrahim KABOĞLU, **Kolektif Özgürlükler** (Diyarbakır: DÜHF Yayınları, 1989).

toplulukların iç korunması ve eş uluslar olarak muamele görmesi, azınlık hakları, azınlıklara tanınan etnik özerklik, güç-paylaşımı, hayati menfaatlerine zarar veren konularda azınlığa tanınan veto yetkisi gibi konularda benzerlerinden ayrılmaktadır.

Ortaklıkçılık teorisi ilk olarak 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında derin çizgilerle bölünmüş -Avusturya, Belçika ve Hollanda'nın da dahil olduğu- bazı Avrupa demokrasilerindeki istikrarı açıklamak için ortaya konmuş olmasına rağmen, Lübnan, Güney Afrika ve Malezya'nın da dahil olduğu bazı geçiş dönemi demokrasileri ve pekişmiş demokratik sistemlere ilişkin incelemelerle kapsam daha da genişlemiştir.²⁵ Lijphart İsviçre, Belçika, Kanada ve Finlandiya gibi belli bazı Batı ülkelerini liberal olmayan ve ortaklıkçı (ya da yarı-ortaklıkçı) demokrasiler olarak belirlemiştir. 1970'ler ve 1980'lerde geniş bir literatür çerçevesinde şekillenen ortaklıkçılık anlayışı, pek çok tarihsel ve çağdaş duruma uygulanarak eleştirilmiştir.²⁶ Buna göre, ortaklıkçı demokrasiler etnik grupların devlet tarafından tanındığı ve ayrı toplumlar olarak varlıklarını ve kimliklerini koruyabilmeleri için bu grupların dil haklarına, kendi okullarına ve medyasına sahip olabilmelerine yönelik tüm şartların hazırlandığı demokrasilerdir. Ortaklıkçı demokrasi, grup özerkliği, nisbi temsil, uzlaşma ve oydaşma siyaseti, koalisyon hükümeti ve grup menfaatleri açısından hayati önem taşıyan kararlarda veto yetkisi mekanizmaları aracılığıyla işlemektedir. Bu demokrasi tipinde, devlet gruplar arasındaki çatışmalarda tarafsız bir rol üstlenir ve elit grupları tarafından varılan uzlaşmaları tam olarak uygular.²⁷

²⁵ Pippa NORRIS, "Stable Democracy and Good Governance in Divided Societies: Do Power-sharing Institutions Work?" Draft, 2///2005, s.3. http://papers.ssm.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=722626 Kavramı geliştiren yazarlar arasında Gerhard Lembruch, Jorg Steiner ve Hans Daalder de bulunmaktadır. Kavramın gelişimi için bkz., Gerhard LEMBRUCH, **Proporzdemokratie. Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und Osterreich** (Tubingen; Mohr, 1967); Jurg STEINER, **Amicable Agreement versus Majority Rule: Conflict Resolution in Switzerland** (Chapel Hill: University of North California Press, 1974; Hans DAALDER, "The Consociational Democracy Theme," **World Politics**, Vol. 26, 1974, s. 604-621; Kenneth McRAE (ed.) **Consociational Democracy: Conflict Accomodation in Segmented Societies** (Toronto: McClelland and Stewart, 1974).

²⁶ Bu konuda bkz., SMOOHA (2001), s. 15.

²⁷ SMOOHA (2001), s. 15. Özellikle demokratik teorinin azınlık haklarına ilişkin bir değerlendirmesi için bkz., Brian DiSARRO, "The Theory of Democracy and Permanent Minorities in Southeastern Europe," <http://www.politicsandgovernment.ilstu.edu/downloads/icspapers/2005/Desario2005.pdf>

Ortaklıkçı demokrasi modelini geliştiren Lijphart²⁸, Anglo-Sakson tipi çoğunlukçu demokrasinin başarısızlığını bu demokrasinin derin çizgilerle bölünmüş toplumlarla uyumlu olmaması ile açıklamaktadır.²⁹ Gerçekten de, yüzeysel bir bakış demokrasi ve “çoğunluk yönetimi”nin uyumlu bir ikili olduğunu sanabilir. Oysa, kural olarak birbiriyle uyumsuz olan bu iki ilke, Lijphart’ın belirttiği gibi sadece iki durumda birbiriyle tamamen uyumsuz değildir. Birincisi, eğer azınlıkta ve çoğunlukta olanlar birbiri ardından hükümet olabiliyorsa “çoğunluk yönetimi” demokratik olabilir. Zira, azınlık bir sonraki seçimde çoğunluğu kazanma şansına sahip olacağı için sonsuza dek muhalefet rolü ile yetinmek durumunda kalmayacaktır. Çoğunlukçu demokrasi örnekleri olan İngiltere ve Yeni Zelanda’daki iki parti sistemi böyle işlemektedir. Ancak bu ülkelerde de, iki partiden birinin uzun zaman iktidarın dışında kaldığı olmuştur. İngiliz İşçi Partisi 1951-1964 arasında on üç yıl; Yeni Zelanda Ulusal Partisi 1935 ile 1949 arasında on dört yıl ve Yeni Zelanda İşçi Partisi de 1960 ile 1972 arasında on iki yıl iktidardan uzak kalmıştır.³⁰

²⁸ Arend LIJPHART “Consociational democracy,” *World Politics*, Vol. 21, 1969, s. 207-225; Arend LIJPHART, *The Politics of Accomodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands* (Berkeley: University of California Press, 1975); Arend LIJPHART, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration* (New Haven: Yale University Press, 1977); Arend LIJPHART - Bernard GROFMAN (eds.) *Choosing an Electoral System: Issues and Alternatives* (New York: Praeger, 1984); Arend LIJPHART, *Democracies* (New Haven: Yale University Press, 1984); Arend LIJPHART, “Degrees of Propotionality of Proportional Representation Formulas,” ed., Bernard Grofman and Arend Lijphart, *Electoral Laws and Their Political Consequences* (New York: Agathon Press, 1986); Arend LIJPHART, “Constitutional Choices for New Democracies,” *Journal of Democracy* Vol. 2, 1991, s. 72-84; Arend LIJPHART, ‘Proportional Representation: Double Checking the Evidence.’ *Journal of Democracy*, Vol. 2, 1991, s. 42-48; Arend LIJPHART *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990* (New York: Oxford University Press, 1994); Arend LIJPHART, “Electoral Systems,” ed. Seymour Martin Lipset, *The Encyclopedia of Democracy* (Washington D.C.: Congressional Quarterly Press, 1995); Arend LIJPHART, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in 36 Countries*. (New Haven: Yale University Press, 1999); Arend LIJPHART, “Constitutional Design for Divided Societies,” *Journal of Democracy*, Vol.15, No. 2, s. 96-109.

²⁹ Bkz., LIJPHART (1977); SMOOHA (2001), s. 15.

³⁰ LIJPHART, (1999), s. 31-32. Eserin Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran tarafından yapılan Türkçe çevirisinden de ayrıca yararlanılmıştır. Arend LIJPHART, *Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oйдаşmacı Yönetim Örüntüleri* (Çev: Ergun Özbudun – Ersin Onulduran) (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, 1989), s. 13.

Pekiye sonsuza dek değilse de, bu kadar uzun süreler muhalefet rolüne mahkum kalan azınlık için “çoğunluğun yönetimi” demokrasi midir? Lijphart’a göre, azınlığın iktidardan bu denli uzun süreli ayrılığın rağmen demokrasi ile çoğunluk yönetiminin çatışma içinde olmadıkları iddia edilebilir: Çünkü her iki ülkede de toplumların türdeşliği gibi ikinci bir şartın varlığı söz konusudur. “Bir partinin iktidardan dışlanması «halk tarafından yönetim» prensibine aykırı görülebilir. Fakat eğer onun seçmenlerinin menfaat ve tercihleri diğer parti tarafından da nispeten iyi cevaplandırılabilirse, o vakit «halk tarafından yönetim» biçimindeki demokrasi tanımı geçerlilik kazanmış olacaktır.”³¹ İngiltere ve Yeni Zelanda da, durum böyledir. Yani, toplumların türdeş olması gibi ikinci bir şartın varlığı söz konusu olduğu için, belli başlı partiler merkeze yakın kaldıklarından, temel politikalar konusunda birbirlerinden çok da farklı görüşlere sahip olmazlar. Daha az türdeş toplumlarda ise, bu şartlardan hiçbiri mevcut değildir. Böyle toplumlarda hem partiler tarafından savunulan politikalar birbirlerine zıttır hem de seçmenlerin tercihleri daha kesin ve katıdır. Dolayısıyla belli başlı partilerin birbirlerini izleyeceği varsayımı da daha zor gerçekleşir.³²

Lijphart’a göre, ideal-tip olarak “ortaklıkçı” anayasaların taşıdığı dört ayırıcı özellik bulunmaktadır. Bunlar; toplumun tüm önemli kesimlerinden gelen siyasal liderlerin oluşturduğu geniş bir koalisyonu içeren *yürütmeye güç-paylaşımı*, hükümetin karar-yapımında yürütme organında temsil edilen tüm partilerin karşılıklı anlaşmalarını gerektiren *azınlık vetosu*; seçilmiş ya da atanmışların yer aldığı kamusal makamlarda tüm grupların *orantılı temsili* ve gruplar için yüksek derecede *kültürel özerklilik*.³³ Ortaklıkçı demokrasi çerçevesinde benimsenen bu tür düzenlemelerin, daha kapsayıcı karar verme süreçleri, daha eşitlikçi siyasa çıktıları ve daha iyi ekonomik başarımla çoğunluk ilkesini yumuşatma yönünde kazançlar sağlayacağı umulmaktadır. Lijphart’a göre, güç-paylaşımını öngören bu kurumların potansiyel avantajları hiçbir yerde çakışan çizgilerle

³¹ LIJPHART (1999), s. 32; LIJPHART (1989), s. 14.

³² LIJPHART (1999), s. 32; LIJPHART (1989), s. 14.

³³ LIJPHART (1977), s. 25. Ayrıca bkz., Arend LIJPHART, **The Politics of Accomodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands** (Berkeley: University of California Press, 1968).

bölünmüş (cross-cutting cleavages) toplumlarda olduğundan daha fazla önem taşımamaktadır.³⁴

Lijphart ortaklıkçı demokrasinin ılımlı etnik farklılıklar ve çatışmalar içerisindeki toplumlara uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tür bir demokrasi, derin çizgilerle bölünmüş toplumlarda siyasal istikrarı sağlayamazsa da, liberal demokrasilere nazaran sınırlı da olsa daha iyi bir seçenek oluşturabilmektedir. Ayrıca ortaklıkçı demokrasi, birey haklarına ek olarak kolektif hakları da benimsediği için liberal demokrasiye oranla daha adildir.³⁵

Ortaklıkçı model “yukarıdan aşağıya” iki aşamalı bir süreç içerisinde işleyen yönetsel saiklerin önemini vurgulamaktadır. İlk planda, güç paylaşımı düzenlemelerinin seçkinler arasındaki çatışmaları hafifletmesi beklenir. Bu düzenlemeler oyunun kuralları çerçevesinde oynamakta çıkarı olan paydaş (stakeholders) sayısını maksimize etmeye yönelik olarak tasarlanmıştır. Bu işlev genellikle çok partili parlamentolar yaratan seçim barajının düşük tutulduğu orantılı temsil sistemiyle her biri bölünmüş toplumun ayrı bir kesimini temsil eden küçük partiler aracılığıyla gerçekleşir. Bu çerçeve içerisinde parti liderleri yöneten koalisyonlarda yer alabilmek için parlamentodaki diğer hiziplerle pazarlıklar içerisine girmek ve birlikte çalışmak için gerekli saiklere sahip olabileceklerdir. Yürütmede güç paylaşımı elitler arasında etnik hoşgörüsüzlüğü zayıflatmak ve uçtaki talepleri yumuşatmak için teorize edilmiştir. Bölünmüş toplumlarda, tüm temel hiziplerin liderleri temel antlaşma anında ulusal ya da bölgesel düzeyde yönetime ortak olmayı garanti eder. Bu, siyasetçilerin oyunun kurallarının meşruluğunu kabul etmeleri için önemli ölçüde özendiricilik yaratacak, taleplerin yumuşatılmasını ve rakiplerin bir arada iş görebilmesini temin edecektir. Böylelikle tüm temel oyuncuların paydaş haline getirilmesi suretiyle onların anayasal çerçeve dışına çıkmalarının engellenmesi hedeflenmiştir. Bu sağlandıktan sonra ise, iktidardaki konumunu korumak isteyen grup liderlerinin ikinci aşamada takipçileri arasında uzlaşmayı teşvik etmeleri ve temel antlaşmanın kabulünü cesaretlendirmeleri umulmaktadır. Bu tür düzenlemeler sonucunda dinsel, dilsel ya da etnik gruplar yasama organında ve hükümette kendi meselelerini açıklayacak temsilcilerinin yer aldığını; seslerini duyurmalarının artık olanaklı olduğunu ve kendi menfaatlerini koruyabilecek durumda olduklarını hissedecekler ve böylece oyunun kurallarının adil ve

³⁴ Arend LIJPHART, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in 36 Countries* (New Haven: Yale University Press, 1999).

³⁵ SMOOHA (2001), s. 15.

meşru olduğu duygusuyla bu grupların oyunun içinde kalmayı tercih etmeleri de çok daha kolaylıkla beklenebilir olacaktır.³⁶

Güç paylaşımı modeli aslında “Westminister tipi çoğunlukçu ya da gücün belli bir yerde toplanmasını esas alan siyasal sistemlere bir alternatif olarak geliştirilmiştir. Çoğunlukçu demokrasileri karakterize eden temel özellikler tekçi devlet modeli ve basit çoğunluğu esas alan (çizgiyi ilk geçen sistemi olarak da adlandırılan) seçim sistemleridir. Ortaklıkçılık, kazananın her şeyi kazandığı (winner-take-all) rejimlerin çok daha fazla sıfır toplamlı güç oyunu (zero-sum power game) ile varlık gösteren çatışma siyasetine eğilim gösterdikleri iddiasındadır. Elbette çoğunlukçu demokrasiler de belli şartlar altında iyi işleyebilmektedirler. Ancak bu tür istikrarlı demokrasilerin ortaya çıkabilmesi daha çok iktidar ve muhalefetin düzenli olarak değiştirebildiği ve kaybeden görüşün seçim sonuçlarını adil ve kabul edilebilir bulunduğu nispeten türdeş toplumlarda olasılık dahilindedir. Ne var ki, iç çatışmaların ya da grup- içi şiddetin var olduğu post-otoriter geçiş dönemi devletleri için benzer olasılıktan söz etmek mümkün değildir.³⁷ Ayrım noktası şudur: Azınlık gruplarının yasama organından ya da hükümetten sürekli bir biçimde dışlandığı toplumlarda, çoğunlukçu sistemler grup liderlerini ileri sürdükleri taleplerle uzlaşma çabası içerisine girmek, karşı tarafı kazanmak için taktikler geliştirmek ve sonucun meşruluğunu kabullenmek için çok daha sınırlı bir biçimde yönetsel saiklerle donatabilmektedir. Diğer bir deyişle, çoğunlukçu sistemlere hakim azınlığı dışlayıcı siyaset grup liderlerine oyunun içinde kalmak için yeterli saik sunmamaktadır. Çoğunlukçu rejimler hükümet içerisinde azınlıklarla uzlaşma içerisine girebilme noktasında başarısız olduğundan, dışlanan grupları şiddet içeren protestolardan başkaldırıya uzanacak şekilde taleplerini ifade edebilecek alternatif kanallar aramaktan alıkoymak bir yana, bu yöntemlere itmektedirler.

Ortaklıkçılığın ve oydaşmacı demokrasilerin ise, pek çok avantaj sağladığı gözlenmektedir. Lijphart'a göre farklı etnik grupları temsil eden partilerin ve politikacıların yönetsel sürece dahil edilmeleri ile bu toplulukların tek bir ulus-devlette barış içerisinde bir arada yaşamaları çok daha kolaylıkla mümkün olacaktır.³⁸ Lijphart, herhangi bir ön

³⁶ NORRIS (2005), s. 4.

³⁷ NORRIS (2005), s. 5.

³⁸ Lijphart bu iddiasını desteklemek için, Arthur Lewis'in sömürgecilik sonrası Batı Afrika devletlerinin kendilerine ithal edilen Westminister tipi demokrasi ile yaşadıkları başarısız deneyimi konu alan çalışmasından çıkardığı sonuçlara yer vermektedir Bkz., LEWIS (1965).

kontrol mekanizması öngörülme-yen oydaşmacı demokrasilerde çoğunlukçu demokrasilere nazaran açık bir şekilde daha az sayıda şiddet içeren ayaklanma ve siyasal nedenlerle meydana gelen ölüm kaydedilmiş olmasını bu saptamayı sistematik biçimde destekleyen bir kanıt olarak göstermektedir.³⁹ Lijphart'a göre, oydaşmacı demokrasi -kadınların parlamentoda temsilini ve parti yarışmasını çok daha olanaklı kılarak katılımı artırmak suretiyle demokrasiden elde edilen tatmini fazlaştıran- demokrasinin kalitesini artırdığı gibi gibi, enflasyon oranlarını düşürmek, işsizliği ve ekonomik eşitsizlikleri azaltmak suretiyle bu toplumları makro-ekonomik göstergeler açısından da başarılı kılmaktadır.⁴⁰

Güç paylaşımı çözümleri sadece kültürel farklılıklar için uzun dönemli bir destek yaratmamakta; çatışma sonrası kurulacak temel antlaşmanın şartlarını belirlemede de bu koşullar geniş ölçekte kabul edilebilir olmaktadır. Oyunun kurallarının çoğunlukçu olması halinde birileri kazanırken, diğerleri kaybettiği için; tarafların üstlendiği riskler artmaktadır. Eğer bir görüş iktidarı bütünüyle ele geçirirse, onları karşıtlarını iktidardan dışlayabilmek için kuralları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan alıkoymayacak pek fazla bir şey yoktur. Pazarlığı, uzlaşmayı ve normal parti politikalarının ödün verebilme karakteristiğinin işleyebilmesini kolaylaştıran kurumsallaşmış demokrasiler ise sosyal güven ve hoşgörüye ilişkin derin vahalar geliştirdiğinden, onlar için bu sakıncalar aynı ölçüde geçerli olmamaktadır.⁴¹ Oysa, çoğunlukçu bir yapıda iktidar ve muhalefet partilerinin konumlarının seçim döngüsü içerisinde düzenli bir biçimde yer değiştireceğinin bir garantisi bulunmamaktadır. Bunun sonucunda da, seçimi kaybeden gruplar güçlerinin sınırlandığını, güvenliklerine yönelik potansiyel tehditler olduğunu ve -daha da kötüsü-varlıklarının tehlikeye girdiğini hissederler. Dolayısıyla, kurumsallaşmamış demokrasiler için durum oldukça farklı olabilmektedir. Bu nedenlerle, Lijphart çatışma sonrası toplumlarda tüm görüşler arasında uzlaşmayla sonuçlanabilecek tek gerçekçi temel antlaşma türünün kazananın her şeyi kazanmasının yarattığı tehlikeleri uzak tutabilecek güç paylaşımı rejimleri olduğunu ortaya koymaktadır.⁴² Bogaards'ın belirttiği gibi Lijphart'ın çalışmalarında ifade bulan ortaklıkçı kurumların tanımı ve sınıflandırılması aslında

³⁹ LIJPHART (1999), Bölüm 15 ve 16.

⁴⁰ LIJPHART (1999), Bölüm 15 ve 16.

⁴¹ NORRIS (2005), s. 5.

⁴² NORRIS (2005), s. 5.

bölünmüş toplumlar için en iyi rejimin ne olduğuna dair normatif standartları da ortaya koymuş olmaktadır.^{43 44}

c- Çokkültürlü Demokrasi ve Etnik Demokrasi

Klasik liberal ulus-devlet modeli 1945'ten –özellikle de 1970'lerden sonra– gerçek anlamda dönüşüme uğramıştır. Ulus-devletler ve yöneten çoğunluklar artan bir şekilde küçük yerli azınlıkların, kurucu kolonilerden göçmenlerin ve yabancı işçilerin ayrılıkçı isteklerine saygı duymak zorunda kalmıştır.⁴⁵ Ulus-devletin nüfusu homojenize etmeye, birleştirmeye ve farklılıkları eritmeye yönelik olarak sağladığı tek bir dil, kültür, kimlik ve eğitim politikası tam asimilasyondan uzaklaşarak bir tür çokkültürlülüğe yöneldikçe liberal demokrasi ile ortaklıkçı demokrasi arasındaki ikilik de yumuşamaya ve ikisi arasında bazı melez şekiller ortaya çıkmaya başlamıştır. Ortaya çıkan melez demokrasi biçimlerinden biri de varolan iki tipin özelliklerini birleştiren, “çokkültürlü demokrasi” olarak adlandırılabilir yeni tiptir. Devlet ile ulus ikilisini birbirinden ayıran bu model, tıpkı ortaklıkçı demokrasi gibi etnik farklılıkları tanımakta ve bunların varlığını kabul etmektedir. Ancak iki model arasında önemli bir ayırım noktası bulunmaktadır: Çokkültürlü demokrasi, bu farklılıkları ve özellikle azınlıkların kültürel haklarını tanısa da, bunlara ortaklıkçı demokrasi gibi resmiyet kazandırmamakta ve özerklik, orantılılık, veto yetkisi ve benzeri mekanizmalarla bunları kurumsallaştırmamaktadır.⁴⁶ Smooha'ya göre, *apartheid* sonrası Güney Afrika ve Hollanda çokkültürlü demokrasinin temel örnekleridir;

⁴³ Matthijs BOGAARDS, “The Uneasy Relationship between Empirical and Normative Types in Consociational Theory,” **Journal of Theoretical Politics**, Vol. 12, No. 4, 2000, s. 395-423; Arend LIJPHART, “Definitions, Evidence and Policy: A Response to Matthijs Bogaards,” **Journal of Theoretical Politics**, Vol. 12, No. 4, 2000, s. 425-431.

⁴⁴ Ortaklıkçı demokrasiye yöneltilebilecek önemli bir eleştiri, uzun vadede bu kurumların iyi yönetim açısından istenmeyen bazı sonuçlar doğurabilecek nitelikte olmasıdır. Güç paylaşımı nedeniyle yürütme organında potansiyel bir tehlike olarak tıkanıklıklar ve kilitlenmeler ortaya çıkabileceği gibi, federalizmle gelen bölünme tehlikesi yanı sıra yasama organında da parti yarışması ve hesap sorulabilirlik konusunda arazlar doğabilir.

⁴⁵ Will KYMLICKA, *Multicultural Citizenship* (Oxford: Oxford University Press, 1995); SMOOHA, 2002b, s. 476'dan naklen: Christian JOPPKE, “Multiculturalism and Immigration: A Comparison of United States, Germany and Great Britain,” **Theory and Society**, Vol. 25, 1996, s. 449-500.

⁴⁶ Pierre Van den Berghe, “Multicultural Democracy: Can It Work?,” **Nations and Nationalism**, Vol. 8, No. 4, 2002, s. 433-449.

bununla birlikte pek çok Batılı liberal ulus-devlet de bu modele yönelmeye başlamıştır.⁴⁷

Diğer model ise, Doğu Avrupa'da Komünizm sonrası dönemde ortaya çıkan "etnik demokrasi"dir. Etnik demokrasi, ortaklıkçı demokrasi ile demokratik olmayan sistemler arasında yer alan bir sapma ya da ikinci derecede bir demokrasi modeli olarak kavramsallaştırılmıştır.⁴⁸ Açıkça etnik özellik taşıyan bu demokrasiler kendilerini "demokrasi" olarak tanımlasa ve uluslararası platformda da "demokrasi" olarak kabul görseler de, etnik özellikleri nedeniyle çağdaş Batılı demokrasilerden ve onların temel ilkelerinden önemli ölçüde farklılık gösterirler.⁴⁹ Örneğin, Slovakya Anayasasında

⁴⁷ SMOOHA (2002a), s.425. Fransa'da devlet okullarında yerel dil ve kültürler öğretilmesi, bölge üniversitelerinde yerel edebiyat ve kültür derslerinin okutulması; İngiltere'de de Galler bölgesinde Galce ve İskoç bölgesinde de İskoçça öğretilmesi, devlet desteğiyle radyo-televizyon yayınları yapılarak, gazete ve dergiler çıkartılması buna örnek olarak gösterilebilir. Aslında bugün artık Batı'da, "anayasal vatandaşlık ya da anayasal yurtseverlik" olarak da adlandırılan "çokkültürlülük" demokrasiyle yönetilmenin olmazsa olmaz koşulu olarak değerlendirilmektedir. Bkz., Tarık Ziya EKİNCİ, "Çokkültürlülük modernleşmedir," **Radikal İki**, 02.04.2006.

⁴⁸ İsraili bir sosyolog olan Samuel Smooha, bir prototip olarak İsrail'i esas almak suretiyle etnik demokrasi modelini geliştirmiştir. Bkz., Samuel SMOOHA, **Arabs and Jews in Israel**, Vol 1., (Boulder, CO: Westview Press, 1989); Samuel SMOOHA, "Minority Status in an Ethnic Democracy: The Status of the Arab Minority in Israel," **Ethnic and Racial Status**, Vol. 13, No. 3, s. 389-413. Model öncelikle İsrail'e (bkz., Yoav PELED, "Ethnic Democracy and the Legal Structure of Citizenship: Arab Citizens of the Jewish State," **American Political Science Review**, Vol. 86, No. 2, 1992, s. 432-442; Samuel SMOOHA, "Ethnic Democracy: Israel as an Archetype," **Israel Studies**, Vol. 2, No. 2, 1997, s. 198-241), Estonya ve Letonya'ya (G. SMITH, "The Ethnic Democracy Thesis and the Citizenship Question in Estonia and Latvia," **Nationalities Papers**, Vol. 24, No. 2, 1996, s. 199-216.) ve Kuzey İrlanda'ya (Samel SMOOHA, "The Viability of Ethnic Democracy as a Mode of Conflict-Management: Comparing Israel and Northern Ireland," ed., Todd Endelman, **Comparing Jewish Societies**, An Arbor, MI: University of Michigan Press, 1997, s. 267-312) uygulanmıştır. Smooha, 1990'ların sonlarında İsrail'e (Samuel SMOOHA, "The regime of the State of Israel: Civil democracy, non-democracy, or ethnic democracy?" **Sociologia Yisraelit**, Vol. 2, No. 2, 2000, s. 565-630), Estonya'ya (Priit JÄRVE, "Ethnic democracy and Estonia: application of Smooha's model," **ECMI Working Paper No. 7**, Flensburg, Germany: European Centre for Minority Issues, 2000) ve Slovakya'ya (Pieter van DUIN- Zuzana POLACKOVA, "Democratic renewal and the hungarian minority question in Slovakia: from populism to ethnic democracy?", **European Societies**, Vol. 2, No. 3, 2000, s. 335-360) uyguladığı etnik demokrasiye ilişkin ayrıntılı bir model ortaya koymuştur.

⁴⁹ Şöyle ki, diğer demokrasi tipleri doğaları itibariyle "civic" tir. Bireylerin yaşamında merkezi öneme sahip olan "vatandaşlık" devletin de varlık nedenidir, yani devlet vatandaşlara hizmet etmek için vardır. Ulus, etnik kimliğini ve dinini dikkate almaksızın vatandaşlardan kuruludur; ulusa mensubiyet, devlet işlerine karışmak ve devlet organlarında yer almak bakımından vatandaşlık

devletin kendisini Slovak etnik ulusu ile tanımlaması ya da bağımsızlıklarını tekrar kazanmalarından sonra, Estonya ve Letonya'nın kendilerini tek bir etnik ulusun devleti olarak tanımlamaları ve geniş etnik azınlıkların vatandaşlığını tanımamaları bu anlamda vurgulanmaya değerdir.⁵⁰ Bu demokrasilerde, liberal demokrasi ve ortaklıkçı demokrasiden farklı olarak vatandaşlığın merkeziliği, eşit haklar tanınması ve *civic* ulus düşüncesine rastlanmamaktadır.⁵¹ Devletin temeline vatandaşlık yerine etnik ulusu yerleştiren ve hakların eşitliği düşüncesini tüm vatandaşlara aynı ölçüde yaymayan bu demokrasi, ikincil bir demokrasidir. Etnik üstünlük ile *civic* eşitliğe içkin çelişkiden mustarip olan etnik demokrasilerde, devlet tüm vatandaşlara eşit bir şekilde hizmet etmek yerine çoğunluğun yararını ön plana aldığından, azınlık kendisini devletle kolay kolay özdeşleştiremez ve devlete tam anlamıyla meşruluk atfedemez.⁵² Dolayısıyla, bu demokrasileri “demokrasi” kavramı içerisinde tanımlayabilmek için ya demokrasi kavramının çerçevesini geniş tutmak ya da belirttiğimiz gibi farklı ve indirgenmiş bir demokrasi tanımına sahip olmak gerekmektedir. Bu nedenle, “etnik demokrasi” önemli ve işlevsel bir kategoriye denk düşmektedir.

Ortak bir geçmişi (kan bağıını), ortak bir dili ve ortak bir kültürü paylaşan belli bir nüfusu etnik bir ulus olarak nitelendiren bir etnik milliyetçilik hareketinden ya da benzer esaslı bir ideolojiden beslenen bu demokrasileri yaratan etkenlerin başında, etnik milliyetçiliğin ya da etnik ulus düşüncesinin tarihsel olarak devleti ya da siyasal sistemi önceleyecek şekilde varolması bulunmaktadır. Bu durumda, kurulacak yeni devleti bu düşüncenin şekillendirmesi çok daha fazla beklenebilir olmaktadır.^{53 54} Kendi vatani olarak kabul ettiği belli bir

gerekli ve yeterli koşuldur. Vatandaşların tümü bireysel haklara sahip olmak yönünden eşittir. Bkz., SMOOHA (2002b), s. 476.

⁵⁰ SMOOHA (2002b), s. 476.

⁵¹ Aslında *civic* uluslar da, kaçınılmaz olarak kendi geçmiş miraslarını ve şu anki demografik konumlarını yansıtan ulusal kültürleri ile etnik yönelimler taşırlar. Özellikle, bu ulusların kullandığı tek dil geçmişte varolmuş ve bugün varolan çoğunluğun yanında yer aldığı gibi, geçmişte varolmuş ve bugün varolan azınlıkları da dışlar. Bu nedenle *civic* uluslar ile etnik uluslararası nda ayırım yapmanın hemen her zaman kolay olduğunu söylemek de mümkün değildir. Yani belirsizliğin olduğu, melez durumlar da mevcuttur. SMOOHA (2002b), s. 498-499, dipnot 2.

⁵² SMOOHA (2002b), s. 478.

⁵³ Smooha'ya göre, pek çok Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde bu koşul yerine geldiği; yani devletin bağımsızlığından önce etnik milliyetçilik varolduğu için, bu devletler etnik demokrasi kurmaya çok daha fazla eğilimlidir. SMOOHA (2002b), s. 478-479.

toprak parçasının sahibi olduğu iddiasında olan etnik ulus, çoğunluğun menfaatine olmak üzere devletin yasalarını ve politikalarını da belirlemektedir. Bu ideoloji, etnik ulusun üyeleriyle etnik ulusun üyesi olmayanlar arasında temel bir ayırım yapmaktadır. Etnik ulusun üyeleri, anavatanda yaşayanlar ve diasporada yaşayanlar olmak üzere ikiye ayrılabilirse de, her iki grup da etnik ulusun üyesi kabul edilmeyenlere, yani “ötekiler”e, toplumun ve devletin tam bir üyesi olarak görülmeyle tercih edilir.⁵⁵ Daha da önemlisi, etnik ulusun üyesi olmayanların etnik ulusun varlığına ve bütünlüğüne bir tehdit olarak algılanmasıdır. Çoğu zaman tehdit etnik ulusun üyesi olmayan grubun bir ülke ya da nüfus gibi dışsal bir varlığa etnik mensubiyeti olmasından kaynaklanır, böyle bir ilişkiden beslenir ya da bu olgu tehdit algılanmasını son derece kuvvetlendirir.⁵⁶ Bu dışsal güç, “patron”, ya düşmandır ya da –en hafifinden- dost olmayan bir unsurdur. Dolayısıyla, azınlığın yüksek tehdit potansiyeline yönelik olarak her türden sınırlamanın ve kontrolün uygulanması meşru görülür.

Öte yandan, siyasal sistem tanım itibariyle demokratiktir. Yani, etnik demokrasiler asgari koşullarıyla demokrasi tanımı ile işlevsel demokrasi tanımının gereklerini karşılamaktadırlar.⁵⁷ Bireysel haklara ek olarak azınlık birtakım kolektif haklarla da donatılmıştır ve ender de olsa azınlığa belli sınırlamalar çerçevesinde özerklik de tanınabilmektedir. Azınlığa mensup vatandaşlar devletten ya da çoğunluktan baskı görmeksizin eşit haklar için mücadele edebilmekte

⁵⁴ Yazar, etnik demokrasileri yaratan diğer üç koşulu şu şekilde sıralamaktadır. İkinci koşul, etnik ulusu korumak için çoğunluğun mobilizasyonunu gerekli kılan, etnik ulusa yönelmiş ya da yöneldiği kabul edilen tehditin varlığı; üçüncü koşul da, ideolojik ya da pragmatik olabilirse de, çoğunluğun demokrasiye olan bağlılığıdır. Dördüncü ve son koşul ise, baş edilebilir büyüklükte bir azınlığın varlığıdır. Zira, azınlığın küçük olması ya da organize olmamış olması halinde çoğunluğun baskın gücünü ortaya koymaksızın işleyen bir etnik demokrasiyi sürdürmesi mümkün olabilecektir. Buna karşılık, azınlığın çok büyük ya da çok güçlü olması halinde bu kez çoğunluğun etnik demokrasiyi sürdürmesi zorlaşacağından sistemin demokrasi dışına çıkması daha yüksek bir olasılık olarak karşımıza çıkacaktır. Smooha'ya göre, bu koşulların bir arada varıldığı bir ortam *civic* demokrasi ya da demokratik olmayan bir yönetimden çok etnik bir demokrasinin ortaya çıkmasına yol açacaktır. SMOOHA (2002b), s. 479.

⁵⁵ SMOOHA (2002b), s. 477.

⁵⁶ SMOOHA (2002b), s. 478.

⁵⁷ Smooha'nın esas aldığı asgari koşulları itibariyle demokrasi tanımı Dahl'ın 1971'de yaptığı tanım, işlevsel demokrasi tanımı ise, Huntington'ın tanımıdır. Bkz. Robert DAHL, **Polyarchy: Participation and Opposition** (New Haven, CT: Yale University Press, 1971); Samuel P. HUNTINGTON, **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century** (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1991), s. 9.

ve çoğunluk grupları ile işbirliği içerisinde de girebilmektedir. Ne var ki, demokrasi -eşit hakların tanınmamış olması nedeniyle- indirgenmiş bir anlam taşır.⁵⁸ Etnik ulusun üyesi olmayanlar, ulus mensuplarının sahip oldukları haklara oranla daha sınırlı biçimde hak sahibi olabilmekte ve devlet tarafından ayrımcılığa da maruz kalabilmektedirler. Devletin kendi üyesi olarak görmediği vatandaşları ile ilişkilendirdiği tehdit potansiyeli, hukuk devleti ilkesinden ve demokrasinin kalitesinden önemli ölçüde feragat edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Siyasal sistem büyük ölçüde kendisi karşısında bir tehdit oluşturan grupları engellemek üzere kurulduğundan, demokrasi de "savunmacı" bir demokrasi olarak işlev görmektedir.⁵⁹ Dolayısıyla, etnik demokrasiler Smooha'ya göre asgari koşullarıyla demokrasi tanımı ile işlevsel demokrasi tanımının gereklerini karşılarsalar da, Batı'nın temel *civic* demokrasileri olan liberal, ortaklıkçı ve çokkültürlü demokrasilere göre düşük nitelikte demokrasi yaratırlar.⁶⁰

d- Değerlendirme

Tablo 1. de beş demokrasi tipinin karşılaştırması yapılmaktadır. İki liberal modeli diğer üç modelden ayıran temel nokta kültürel farklılıkların tanınmaması ve kolektif hakların inkârıdır. Sözü edilen üç tip arasından ortaklıkçı demokrasi azınlıkları azami düzeyde tanıyarak, onları ayrı kurumlara, özerkliğe, temsil gücüne ve eşit statüye sahip kılmaktadır. Çokkültürlü demokrasi ise, kültürel farklılıkları tanıyarak ayrı bir biçimde organize olmuş grupları desteklemekte; buna karşılık kolektif hakları hukukileştirmediği gibi kendi kendini yönetmeyi ve güç paylaşımını da azamileştirme çabası içerisinde girmektedir. Devletin temeline vatandaşlık yerine etnik ulusu koyan; diğer dört modelden *civic* olmama noktasında ayrılan etnik demokrasi ise, azınlığa sadece çoğunluğun nazarında tehlike arz etmeyen kolektif hakları tanımaktadır. Özetlemek gerekirse, Smooha'nın değerlendirmesine göre, bu demokrasi çeşitleri arasındaki en önemli fark eşitlik alanındadır. Diğer dört tip *civic* demokrasi azınlığa eşit bir biçimde muamele ederken, *etnik* demokrasi ancak çoğunluğun varolan statüsünü muhafaza etmek koşuluyla

⁵⁸ SMOOHA (2002b), s. 478.

⁵⁹ SMOOHA (2002b), s. 478'den naklen: Aharon BARAK, "Freedom of Expression and its Limitations," ed., Raphael Cohen-Almagor, **Challenges to Democracy. Essays in Honour and Memory of Isaiah Berlin** (Aldershot: Ashgate, 2000), s. 176-188; Raphael COHEN-ALMAGOR, "The Delicate Framework of Israeli Democracy during the 1980s: Retrospect and Appraisal," **Israel Affairs**, Vol. 8, No. 1-2, 2001, s. 118-138.

⁶⁰ SMOOHA (2002b), s. 478.

azınlığa bireysel ve kolektif hakları tanımaktadır. Devletin azınlık ve çoğunluğa eşit mesafede durduğu diğer üç tipin tersine etnik demokrasi çelişkili bir biçimde devletin çoğunluğun tarafında durması noktasında cumhuriyetçi liberal demokrasilerle benzerlik gösterir.⁶¹

Tablo 1. Demokrasi tiplerinin karşılaştırması

	<i>Bireyci- liberal demokrasi</i>	<i>Cumhuriyetçi- liberal demokrasi</i>	<i>Çokkültürlü demokrasi</i>	<i>Ortaklıkçı demokrasi</i>	<i>Etnik demokrasi</i>
<i>Asgari Demokrasi Tanımı</i>	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
<i>Devletin karakteri</i>	Vatandaşların Bir aradalığı	Civic ulus-Devlet	Çokkültürlü devlet	İki-uluslu ya da çok-uluslu devlet	Etnik ulus-devlet
<i>Bireysel Hakların Eşitliği</i>	Evet	Evet	Evet	Evet	Büyük ölçüde
<i>Kolektif Haklar</i>	Tanınmamış	Tanınmamış	Tanınmış, ancak yasalaşmamış	Yasal olarak tanınmış	Yasal olarak tanınmış
<i>Kolektif Hakların Eşitliği</i>	Uygulanabilir Değil	Uygulanabilir Değil	Evet	Evet	Hayır
<i>Devletin Tarafsızlığı</i>	Evet	Hayır	Evet	Evet	Hayır
<i>Asimilasyon Politikası</i>	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır
<i>Asimilasyon Oranı</i>	Yüksek	Yüksek	Orta	—	Değişken
<i>Bütünleşme ve Çatışma Çözme Mekanizmaları</i>	Bireysel hakların ve olanakların eşitliği, anayasal bağlılık, asimilasyon	Bireysel hakların ve olanakların eşitliği, kültürel türdeşlik ve değerlerin oydlaşması ile ulus- devletin oluşumu, asimilasyon	Bireysel hakların ve olanakların eşitliği, kültürel grup farklılıklarının yeşertilmesi ve tanınması ile ortak bir süper-toplum yaratılması, ve belli ölçüde asimilasyon	Bireysel hakların ve olanakların eşitliği, iki-uluslu ya da çok-uluslu bir devlet üzerinde anlaşma, kaynakların orantılı dağılımı, genişletilmiş özerklik, güç-paylaşımı, veto yetkisi, uzlaşma ve onay siyaseti	Bireysel hakların ve olanakların eşitsizliğinin tedrici olarak azaltılması, kolektif hakların, çoğunluğun gücünün ve iradesinin, azınlığın protestosunun ve mücadelesinin, devletin kontrolünün ve caydırıcılığın genişletilmesi

Kaynak: Sammy SMOOHA, "Types of Democracy and Modes of Conflict Management in Ethnically Divided Societies, *Nations and Nationalism*, Vol. 8, No. 4, s. 426.

⁶¹ SMOOHA (2002b), s. 425-426.

4- Çatışma Karşısında Barış için Doğru Hareket Noktası: Hak-Temelli Yaklaşım

Dworkin “Hakları Ciddiye Almak” (*Taking Rights Seriously*) adlı ünlü makalesinde devlete karşı haklar kurumunun Tanrı’nın bir armağanı olmadığı gibi, antik bir ritüel ya da milli bir spor da olmadığını söyler. Ünlü düşünüre göre, hakları ciddiye alan bir yaklaşım iki önemli düşüncenin –ama hiç değilse, bunlardan birinin- ayırıcısına varmalıdır: Bu düşüncelerden ilki, öncelikle Kant’la ilişkilendirilen ancak farklı okullara mensup filozoflar tarafından da savunulan *insan onuru* düşüncesidir.⁶² Buna göre, kişiyi insan topluluğunun tam bir üyesi olarak tanımayı olanaksız kılan tutumlar aynı zamanda derin bir adaletsizliği de içinde barındırmaktadır. İkincisi ise, epeyce tanıdık olduğumuz siyasal eşitlik düşüncesidir. Dworkin’e göre, siyasal toplumun zayıf üyeleri de, hükümet tarafından toplumun güçlü üyelerine gösterilen ilgi ve saygıyı görme hakkına sahiptir. Bu sayede -ortak iyiye ne gibi bir etkisi olacağı bilinemezse de- bazılarının sahip olduğu karar verme özgürlüğüne, herkesin sahip olması mümkün olur.⁶³ İşte Dworkin’e göre vatandaşların bazı haklara sahip olduğunu söyleyen kişilerin bu ve benzeri düşünceleri de kabul etmesi gereklidir. Yani kişinin öne sürdüğü hak onun *onurunu koruması* veya onun ilgi ve saygıya veya benzer bir kişisel değere diğerleriyle *eşit biçimde sahip olması* için zorunluysa, bu kişinin devlete karşı öne sürebileceği -ifade hürriyeti gibi- bir temel hakka sahip olduğunu söylemek anlamlıdır.⁶⁴ Şayet hakların bir anlamı varsa görece olarak önemli bir hakkın ihlalinin ciddi bir mesele olarak ele alınması gerekir. Zira böyle bir ihlal, kişiye diğerlerine oranla *daha az insanmış* ya da diğerlerine nazaran *ilgiye daha az layıkmiş gibi* davranmak anlamını taşır. Haklar kurumu ise, bu tür bir tutumun büyük bir adaletsizlik olacağı varsayımı üzerine kuruludur. Dolayısıyla sosyal politika ve verimliliği etkilese de, bu durumu önlemek için

⁶² DWORKIN (1977), s. 198. Athanasia ÁKERMARK da, uluslararası hukuk açısından azınlıkların korunmasını değerlendirirken azınlık haklarına ilişkin üç meşrulaştırıcı temel ortaya koyar. Bunlar barış, insan onuru ve kültürdür. Athanasia S. ÁKERMARK, **Justifications of Minority Protection in International Law** (The Hague: Kluwer Law International, 1997).

⁶³ DWORKIN (1977), s. 198-199.

⁶⁴ DWORKIN (1977), s. 199

ödenmesi gereken bedeller hiç şüphesiz ödenmeye değer bedellerdir.⁶⁵

Özgürlükler hukuku, hatta salt hukuk için doğru yaklaşım *hak-temelli yaklaşımdır*.⁶⁶ Hak-temelli bir yaklaşım kurmak için ise, “sonuç” yerine “süreç” ten hareket etmek gereklidir. Normatif bir “bilim” olan hukukta, *süreçte “olması gereken”* sorgulanmalıdır. Şayet süreçte “olması gereken” yerine, *sonuçta “olması gereken”* sorgulanır ve siyasal tercih böylesi bir “doğru”dan hareketle yapılırsa, bu *siyasetin doğrusu* olabilirse de, *hukukun doğrusu* değildir. Diğer bir deyişle, böyle bir tercih ancak ödev ya da amaç-temelli yaklaşımı esas alan doğru siyaset olabilir. Liberal siyasal süreç, maksimal seçenekler arasında radikal seçimlerde bulunmak olarak tanımlanabilir.⁶⁷ Gerçekten de, belli zamanda ve belli yerdeki kamusal amaçların çokluğu siyasal süreç açısından böyle bir seçimin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak liberal değerlerle uyumlu bu seçenekler arasında tercih yapılabilmesi için, başta *temel haklar* olmak üzere liberal kurumsal araçlara ihtiyaç bulunmaktadır. İşte bu noktada, siyaset de hukukla kesişir. Zira, bu açıdan bakıldığında hak-temelli bir yaklaşımı esas almayan siyaset en azından liberal siyasal sistem için doğru tercih, doğru siyaset de olamaz. Öyleyse, geldiğimiz noktada şunu söylemek gerekir: Liberal demokrasilerde hukuk gibi siyaset de temel haklardan hareket etmek zorundadır.

Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan etnik çatışmalar, anayasalarda düzenlenen bireysel hakların azınlık menfaatlerini korumaya yetmediğinin açık ve deneyimlenen bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Kymlicka'nın da belirttiği gibi, geleneksel insan hakları standartları azınlıklara ilişkin en önemli ve tartışmalı sorunları çözebilme gücünden yoksundur. Yasama

⁶⁵ DWORKIN (1977), s. 199.

⁶⁶ Bkz, DWORKIN (1977), s. 171-177. Hukuk ve ahlak kuramlarında ilk olarak Dworkin'in ortaya koyduğu *hak-temelli*, *ödev-temelli* ve *amaç-temelli* üçlü ayrımın hukuk felsefesinde önemli bir yeri vardır. Dworkin'e göre etik, siyaset ve hukuk kuramı amaç veya ödev temelli değil, hak-temelli olmalıdır; yani haklar ödevlerden ve kolektif amaçlardan üstün tutulmalı ve bu yolla *herkesin eşit ilgi ve saygı görme hakkına* saygı gösterilmelidir. Profesör Dworkin'in 'haklar tezi' hakların genel yarar düşüncelerinden önce geldiği anlamına gelmektedir. Bkz., Raymond WACKS, **Understanding Jurisprudence: An Introduction to Legal Theory** (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 273. Dworkin'in haklar tezine yer verdiği en yeni çalışması için bkz., Ronald DWORKIN, **Is Democracy Possible Here?** (UK: Princeton University Press, 2006).

⁶⁷ Jonathan RILEY, “Interpreting Berlin's Liberalism”, **American Political Science Review**, Vol.95 (June 2001), s. 290.

organlarında, kamu hizmetinde ve mahkemelerde hangi dillerin kullanılmasına izin verilmelidir? Kamusal makamlar orantılılık ilkesine göre mi tahsis edilmelidir? Yoksa azınlıklar çoğunluk ile bütünleşmeli midir? Kymlicka'ya göre, bu tür sorunların çoğunluk kararı ile çözüldüğü durumlarda, azınlıkların çoğunlukların elinde açık bir haksızlığa uğrayabildiği görülmektedir.⁶⁸ İnsanlara sadece çok uluslu (örn; iki ya da daha fazla kültürel ya da etnik grubu içeren) toplumlardaki bireyler olarak davranmak; onlara bireysel hakları tanıırken kolektif hakları tanımamak insan onuru ve siyasal eşitlik düşüncesi ile de bağdaşmamaktadır. Buna karşılık, cumhuriyetçi-liberal demokrasiler devletin açık bir biçimde çoğunluğun tarafında olduğu, kurucu gruplardan birinin dilinin ve kültürünün ulusal dil ve kültür olarak benimsenmesi suretiyle asimile olmamış azınlıklar için ayrı varlık ve kimliklerini ortaya koymayı güçleştiren yapılardır. Bireyci-liberal demokrasilerle ilişkilendirilen, grup farklılıkları karşısında tamamen nötr olan ve tüm bireylere gerçek anlamda eşit biçimde davranan bir devlet yaşayan liberal demokrasilerin gerçeği ile maalesef bağdaşmamaktadır. Etnik demokrasilerin cumhuriyetçi-liberal demokrasilerden farkı ise, grup farklılıkları karşısında yansızmış gibi davranmayı seçmeyip kendisini açık bir şekilde baskın çoğunluğun koruyucusu ilân etmesi; bununla birlikte baskın-olmayan azınlığı da temel kolektif haklarla donatarak farklılığını korumasını sağlamasıdır.⁶⁹ Ne var ki, açıkça görülebileceği gibi bu demokrasilerin hiçbir *gerçek anlamda* hak-temelli bir yaklaşımı benimsememekte; temel yaklaşım ödev ya da amaç-temelli olmaktadır. Cumhuriyetçi-liberal demokrasi bireysel hakları tanıırken kolektif hakları reddetmekte, bununla da ulus-devletin varlığını ve sürekliliğini koruma ödevini ve amacını üstün tuttuğunu açıkça ortaya koymaktadır. Etnik demokrasilerde ise, ödev ya da amaç-temelli yaklaşım çoğunluğun menfaatine zarar vermemek koşuluyla azınlığa belli hakların tanınmasını emreder. Dolayısıyla, ödev ya da amaç-temelli yaklaşımlarla şekillenen bir demokrasi mantığı gereği "savunmacı" bir demokrasidir. Sürekli biçimde tetikte olan bu demokrasinin tutumu;

⁶⁸ Will KYMLICKA, **Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights** (Oxford: Oxford University Press, 1995), s. 4-5.

⁶⁹ SMOOHA (2002a), s. 483.

yani, tetikte olma hali ise, doğru algılamayı zayıflatmakta ve yanılısamları desteklemektedir.⁷⁰

Bu noktada, çalışmanın başlangıcında sorduğumuz soru olan “neden demokrasi” sorusuna geri dönmek gereklidir. Held’in ortaya koyduğu iki farklı gelenekten “koruyucu” demokrasi, iktidarın sınırlanması ve yönetenlerin yönetilenler karşısında hesap sorulabilirliğini öne çıkarırken; “gelişmeci” demokrasinin siyasal katılmayı salt bireyin menfaatinin korunması açısından değil; kamu yararı doğrultusunda bilgi sahibi ve ahlaki olarak kendini geliştirebilen bireyin yaratılması açısından da gerekli gördüğünü yukarıda belirtmiştik. Bu yaklaşımlardan birincisi demokrasiye “araçsal” değer verirken; ikincisi demokrasinin “içsel” bir değer olarak önemli ve gerekli olduğunu vurgulamaktaydı. Her ne kadar kategorik bir anlatımla ayrıştırılsa da; birbiriyle yakın ilişki içerisindeki iki gelenekten “gelişmeci” demokrasi, devletin rolünün dönüşüme uğradığı, zayıfladığı ve zaman zaman da yok olduğu günümüz dünyasında bireyin kişisel gelişimi ve karar-verme gücünün azamileştirilmesi yönünden siyasal katılmanın sahip olduğu içkin değeri esas almak suretiyle doğru yaklaşım olarak belirlediğimiz haktemelli yaklaşımla önemli ölçüde örtüşmektedir.⁷¹

⁷⁰ Isaiah Berlin’in “değerlerin plüralizmi” görüşünü savunurken ortaya koyduğu gibi, toplumda sürekli bir tehlikenin varlığını iddia ederek tek bir amaca kilitlenmek ve buna uygun davranmayanları cezalandırabilmek için hemen her durumu olağanüstü bir durum gibi göstererek hayali düşmanlar yaratmak aslında totaliter ve otoriter rejimlerin stratejilerinden biridir. Isaiah BERLIN; “Does Political Theory Still Exist?”, **Concepts and Categories: Philosophical Essays** (ed.) Henry Hardy (London: Pimlico, 1999), s. 152. Böyle bir halde, toplumsal anksiyetenin yaratacağı huzursuzluk at gözlükleri ile tek bir doğruya ya da tek bir amaca kilitlenmeye neden olur. Yazık ki, böyle bir durum sağlıklı düşünme için uygun ortam sağlamaktan son derece uzak kalacaktır.

⁷¹ Aslında liberal demokrasinin merkezinde yer alan halk egemenliği ve eşitlik kavramlarının, eşitlik ve özgürlükle ilgili yeni anlamların ve kullanımların yaratılması yoluyla dönüşümden geçirilmesi gereği de gündeme gelmiştir. Çerçevemizin dışında kalsa da, bu noktada liberal demokrasinin krizi karşısında yurttaşlık eylemini güçlendirmenin ve karar alma süreçlerini demokratikleştirmenin başlıca yolu olarak “çokseslilik kavramı” çerçevesinde gelişen yeni bir kamusal anlayışını savunan *radikal demokrasi* anlayışı ile insanın kendini belirleme ve meydana getirme kapasitesinin farklı kimliklerin çatıştığı bir mücadele alanında değil de, ortak iyiy ve adalete ilişkin müzakere etme ve sorgulama süreçlerine dayalı “iletişimsel eylem” içerisinde gerçekleşeceğini ileri süren *müzakereci demokrasi* anlayışından da söz etmek gerekir. Radikal demokrasi kavramı için genel olarak bkz., Chantal MOUFFE, “Democratic Politics Today (Preface),” Chantal Mouffe, ed., **Dimensions of Radical Democracy** (Londra: Verso, 1992), Chantal MOUFFE “Radikal Demokrasi: Modern mi, Postmodern mi?” **Modernite Versus Postmodernite** (der.) M. Küçük (Ankara: Vadi Yayınları, 2000); Fuat KEYMAN, **Türkiye ve Radikal Demokrasi** (İstanbul:

Dolayısıyla, “hangi demokrasi” sorusuna yanıt verirken bize ışık tutacak temel vasıta, Profesör Dworkin’in “haklar tezi”nde yer verdiği şekilde hakların genel yarar düşüncesine üstünlüğü olacaktır. Siyasal bir hak sadece bireye istediklerinin verilmesini gerekli kılan nedenlerin belli bir kararın verilmesine doğal olarak siyasal meşruluk nedeni sağlayan bazı kolektif argümanlardan güçlü olduğu zaman vardır.⁷² Bu noktada ise, başta siyasal katılma hakkı olmak üzere söz konusu siyasal hakkın sınırlanabilmesi için hukukun dayanacağı gerekçe ödev ya da amaç-temelli bir yaklaşımla ortaya konacak “araçsal” bir argüman olmamalıdır. Hakları ciddiye alan bir yaklaşım için haklar *ilkesel temelde* vardır; tıpkı demokrasi gibi araçsal biçimde değil de, *içkin bir biçimde* değerlidir.

Bu nedenle, geleneksel insan haklarını azınlık hakları ile desteklemek meşru ve bir o kadar da kaçınılmazdır. Dolayısıyla, bize göre azınlıklar için çoğunluğa tanınmayan bazı *ayrıcılıklarla* donatılmaktan daha önemlisi, –dil konusundaki tercihlerde olduğu gibi- çoğunluğun sıradan ve doğal bir biçimde öne sürdüğü *hakların* azınlığa da tanınmasıdır. Unutulmamalıdır ki, pozitif ayrımcılık örneğinde olduğu gibi, ilk bakışta *ayrıcılık* gibi görünen bazı olanaklar, yarışa geriden başlayan azınlıkların “start” çizgisine gelebilmek için kaybettikleri *zamanı* telâfi etmek, oldukça geriden başladıkları ve konumları itibarıyla de geride kalmaya sürekli bir biçimde mahkum oldukları *yolu* almaları için tek seçenektir. “Yol”un, “hız” çarpı “zaman” olduğu düşünülürse; eşit haklar tanımının yegâne yolunun da çoğunluklar karşısında azınlıklara *hız kazandırmak* olduğu anlaşılacaktır. Cumhuriyetçi-liberal demokrasilerin varsaydığı gibi, bireysel haklar ile grup haklarının çatışma içerisinde olması düşünülemez. Azınlık konumundaki bazı bireyler mensubu oldukları gruplar dolayısıyla *özellikle korunmaksızın* çoğunluğa mensup

Bağlam Yayıncılık, 1999). Müzakereci demokrasi için genel olarak bkz., Jürgen HABERMAS, “Three Normative Models of Democracy,” *Constellations* 1, no.1, 1994, s. 1-10; Seyla BENHABIB, “Deliberative Rationality and Models of Democratic Legitimacy,” *Constellations* 1, no.1, 1994, s. 26-52; Joshua COHEN, “Deliberation and Democratic Legitimacy,” *The Good Polity: Normative Analysis of the State*, ed. Alan Hamlin and Philip Pettit (New York: Blackwell Publishers, 1989); Seyla BENHABIB, “Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru,” S. Benhabib (der.), *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* (çev.) Z. Gürata, C. Gürsel (İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, 1999).

⁷² Raymond WACKS, *Understanding Jurisprudence: An Introduction to Legal Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2005), p. 273-275.

bireylerle eşit haklara sahip olamıyorlarsa, aynı haklara sahip olabilmek için gerektiğinde birtakım “ayrıcılıklar”dan da elbette faydalanacaklardır.⁷³

5- Sonuç Yerine

Batı’da yer alan pek çok cumhuriyetçi-liberal demokrasi gibi Türkiye için de temel sorunsal azınlık-çoğunluk ilişkisini yeniden düzenleme gereğinde düğülenmektedir. Ancak bu devletlerin pek çoğundan farklı olarak derin çizgilerle bölünmüş bir toplum olan Türkiye için konu tartışılmaz önemdedir. Türdeş bir yapı arz etmeyen; din, ideoloji, dil, kültür ve etnik köken bakımından kesin olarak bölünmüş ve her grubun neredeyse alt kültürler meydana getirdiği böyle bir toplum yapısında çoğunlukçu demokrasi için gerekli esneklik bulunmamaktadır. Lijphart’ın ifadesiyle “bu şartlar altında çoğunluk yönetimi yalnız demokratik olmamakla kalmaz aynı zamanda tehlikelidir de. Çünkü devamlı olarak ayrıma tabi tutulan ve iktidara ulaşmaktan men edilen azınlıklar rejime olan bağlılıklarını kaybedeceklerdir.”⁷⁴

Öyleyse, altı çizilmesi gereken nokta bu tür derin çizgilerle bölünmüş toplumlarda çoğunluk yönetiminin demokrasi yerine çoğunluk egemenliği ve bundan kaynaklı iç çatışma anlamına gelebilmesidir. Bu nedenle barış içerisinde yaşayabilmek için kutuplaşmayı ve gerilimi artıracak anayasal ve kurumsal düzenlemelerden olduğu kadar; din, ideoloji, dil, kültür ve etnik köken bakımından ayrılan toplum kesimleri arasındaki mesafenin açılmasını teşvik edecek söylem ve yaklaşımlardan da kaçınmak gereklidir. Küresel çerçevede demokratik liberal ulus-devlet modelinin gerilemekte olduğu aşikâr bir gerçekken, ulus-devletin temelindeki yapıstırıcı unsuru canlandırmak için siyasal sistemin kitleleri tehdit söylemi ile güdülemeyi seçmesi son çare olarak dahi seçilemeyecek

⁷³ Herhangi bir azınlığın kendi etnik/ulusal kaygısını ön plana almasının ulus-devlet buyurganlığına karşı seçenек oluşturmak bir yana aynı söylemin bir parçası olduğuna vurgu yapan, azınlık hakları uygulamalarını ulus-devlet zihniyetinin devlet altı düzeyde yeniden üretilmesi olarak değerlendiren görüş için bkz., İnan RÜMA, “Azınlık Hakları ve Ulus-devlet,” **Radikal İki**, 23.04.2006. Azınlık hakları yerine çözümü doğrudan demokratikleşmede aramak gerektiğini ileri süren bu görüşün ihmal ettiği nokta, azınlık haklarının demokratikleşmeden ve hak-temelli anlayıştan bağımsız düşünölemeyeceğidir. Demokratikleşme perspektifinden hareket etmeyen azınlık hakları kavramı ancak ayrımcılığın farklı bir ifadesi olur. Varmak istediğimiz yerin bu olmadığı ise tartışmaya yer olmayacak kadar açıktır.

⁷⁴ LIJPHART (1999), s. 32; LIJPHART (1989), s. 14.

oranda tehlikeli bir yoldur. Azınlıkların ayrı varlık ve kimliklerini ortaya koymalarını güçleştiren cumhuriyetçi-liberal demokrasiler, tam asimilasyondan uzaklaşarak bir tür çokkültürlülüğe yönelirken, demokratik olmayan sistemlerden ortaklıkçı demokrasilere uzanan çizgide Türkiye'nin içinde yer alması gereken sınıf "savunmacı" kimliğiyle öne çıkan "etnik" demokrasiler sınıfı değil; temel haklara ödev ya da amaç-temelli bir anlayışla *politika ya da ideoloji* gereği olmayıp *ilke gereği*⁷⁵ yer veren gelişmiş ve pekişmiş demokrasiler sınıfıdır.

Dolayısıyla ülkemiz için gerekli olan çatışmadan çok *oydaşmayı* vurgulayan, dışlayıcı değil *kapsayıcı* olan ve dar bir çoğunluk yerine *yönetici çoğunluğun kapsamını genişletmeye* çalışan bir demokrasi rejimidir.⁷⁶ Bu çerçevede, çatışma karşısında barış için Dworkin'in ortaya koyduğu hak-temelli anlayışla şekillenecek güç-paylaşımını esas alan anayasal ve kurumsal düzenlemeler yeğlenmelidir. Unutulmamalıdır ki, "tavşan korktuğu için kaçmaz, kaçıdığı için korkar".⁷⁷

⁷⁵ Bkz; Ronald DWORKIN, "Principle, Policy, Procedure," **A Matter of Principle** (Cambridge: Harvard University Press, 1985), s. 72-103; ayrıca bkz., s. 386-388.

⁷⁶ Fuat Keyman'ın belirttiği gibi, vatandaşlık alanı Türkiye'de demokratik ve çokkültürlü bir alana dönüşürse ve varolan vatandaşlık rejimi "kapsayıcı, eşit ve evrensel, kültürel kimlik ve siyasi katılım haklarını genişleten ve bu hakları anayasal güvence altına alan çokkültürlü bir anayasal vatandaşlık anlayışı" temelinde yeniden kurulursa, kimlik taleplerine demokratik ve etkili bir çözüm bulmak da mümkün olacaktır. Fuat KEYMAN, "Çokkültürlü anayasal vatandaşlık," **Radikal İki**, 21.11.2004. Ayrıca Türkiye bakımından çokkültürlülük ve çoğulculuk seçeneklerinin bir değerlendirilmesi için bkz., Ahmet İNSEL, "Somut adım atma zamanı," **Radikal İki**, 18.12.2005.

⁷⁷ Nazım Hikmet, "Kuvâyi Milliye," 8. Bap, 1533-1534. satır.

KAYNAKÇA

- ACKERMAN, Bruce (1992) **The Future of Liberal Revolution** (New Haven, CT: Yale University Press).
- BENHABIB, Seyla (1994) "Deliberative Rationality and Models of Democratic Legitimacy," **Constellations** 1, no.1, s. 26-52.
- BENHABIB, Seyla (1999) "Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru," S. Benhabib (der.), **Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması** (çev.) Z. Gürata, C. Gürsel (İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları).
- BERLIN, Isaiah (1999) "Does Political Theory Still Exist?," **Concepts and Categories: Philosophical Essays** (ed.) Henry Hardy (London: Pimlico).
- BOGAARDS, Matthijs (2000) "The Uneasy Relationship between Empirical and Normative Types in Consociational Theory," **Journal of Theoretical Politics**, Vol. 12, No. 4, s. 395-423.
- BRAY, Daniel (2006) "Models of Democracy for Global Politics: Protecting the World and Developing Humanity," Refereed paper presented to the Second Oceanic Conference on the International Studies, University of Melbourne, 5-7 July, s. 1-20. <http://www.politics.unimelb.edu.au/ocis/Bray.pdf>, erişim tarihi: 13. 03. 2007.
- COHEN, Joshua (1989) "Deliberation and Democratic Legitimacy," **The Good Polity: Normative Analysis of the State**, ed. Alan Hamlin and Philip Pettit (New York: Blackwell Publishers).
- ÇAVUŞOĞLU, Naz (2001) **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları** (İstanbul: Su Yayınları, 2. Baskı, Nisan).
- DAALDER, Hans (1974) "The Consociational Democracy Theme," **World Politics**, Vol. 26, s. 604-621.
- DAHL, Robert (1971) **Polyarchy: Participation and Opposition** (New Haven, CT: Yale University Press,).
- DiSARRO, Brian (2005) "The Theory of Democracy and Permanent Minorities in Southeastern Europe". <http://www.politicsandgovernment.ilstu.edu/downloads/icspapers/2005/Desario2005.pdf>, erişim tarihi: 18.12. 2006.
- DWORKIN, Ronald (1977) **Taking Rights Seriously** (Cambridge: Harvard University Press).
- DWORKIN, Ronald (1985) **A Matter of Principle** (Cambridge: Harvard University Press, 1985).

- EKİNCİ, Tarık Ziya (2006) "Çokkültürlülük modernleşmedir," **Radikal İki**, 2 Nisan.
- GELDENHUYS Deon – Johann Rossouw (2001) "The International Protection of Minority Rights," A Special Report compiled for the FW de Klerk Foundation, August. http://www.fwdklerk.org.za/download_docs/01_08_Minority_Rights_Protection_Publ_PDF.pdf, erişim tarihi: 12.11. 2006.
- GUTMANN, Amy (1992) ed., **Multiculturalism and the Politics of Recognition** (Princeton, NJ: Princeton University Press).
- HABERMAS, Jürgen (1994) "Three Normative Models of Democracy," **Constellations** 1, no.1, 1994, s. 1-10.
- HELD, David (1996) **Models of Democracy**, Second Edition (Stanford: Stanford University Press).
- İNSEL, Ahmet (2005) "Somut adım atma zamanı," **Radikal İki**, 18 Aralık.
- KABOĞLU, İbrahim (1989) **Kolektif Özgürlükler** (Diyarbakır: DÜHF Yayınları).
- KEYMAN, Fuat (1999) **Türkiye ve Radikal Demokrasi** (İstanbul: Bağlam Yayıncılık).
- KEYMAN, Fuat (2004) "Çokkültürlü anayasal vatandaşlık," **Radikal İki**, 21 Kasım.
- KURBAN, Dilek (2003) "Confronting Equality: The Need for Constitutional Protection of Minorities on Turkey's Path to the European Union," **Columbia Human Rights Law Review**, Vol. 35, s. 151-214.
- KURBAN, Dilek (2004) "Türkiye'de Azınlık Sorununun Anayasal Çözümü: Eşitlik ile Yüzleş(me)mek," **Birikim**, Aralık, s. 36-44.
- KYMLICKA, Will (1995) **Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights** (Oxford: Oxford University Press).
- KYMLICKA, Will (1998) **Liberalism, Community, and Culture**, Clarendon Press, Oxford.
- KYMLICKA, Will (2001) "Universal Minority Rights?" **Ethnicities**, Vol. 1, No. 1, s. 21-23.
- LEWIS, Arthur W. (1965) **Politics in West Africa** (Oxford: Oxford University Press).
- LIJPHART, Arend (1969) "Consociational Democracy," **World Politics**, Vol. 21, 1969, s. 207-225.

- LIJPHART, Arend (1977) **Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration** (New Haven: Yale University Press).
- LIJPHART, Arend (1989) **Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri** (Çev: Ergun Özbudun – Ersin Onulduran) (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını).
- LIJPHART, Arend (1999) **Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in 36 Countries** (New Haven: Yale University Press).
- LIJPHART, Arend (2000) "Definitions, Evidence and Policy: A Response to Matthijs Bogaards," **Journal of Theoretical Politics**, Vol. 12, No. 4, s. 425-431.
- LIJPHART, Arend (2004) "Constitutional Design for Divided Societies," **Journal of Democracy**, Vol.15, No. 2, April, s. 96-109.
- McRAE, Kenneth (1974) (ed.) **Consociational Democracy: Conflict Accomodation in Segmented Societies** (Toronto: McClelland and Stewart).
- MOUFFE, Chantal (1996) "Democratic Politics Today (Preface)," Chantal Mouffe, ed., **Dimensions of Radical Democracy Pluralism, Citizenship, Community (Phronesis)** (London: Verso), s. 1-16.
- MOUFFE, Chantal (2000) "Radikal Demokrasi: Modern mi, Postmodern mi?" **Modernite Versus Postmodernite** (der.) M. Küçük (Ankara: Vadi Yayınları).
- NORRIS, Pippa (2005) "Stable Democracy and Good governance in Divided Societies: Do Power-sharing Institutions Work?" Draft, 2///2005. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=722626, erişim tarihi: 15.10.2006
- ORAN, Baskın (2004) **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, (İstanbul: İletişim Yayınları, Genişletilmiş Baskı, 2004).
- PAREKH, Bhikhu (2000) **Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory** (London: Macmillan).
- RIGGS, Fred W. (2002) "Globalization, Ethnic Diversity, and Nationalism: The Challenge for Democracies," **The Annals of The American Academy**, Vol. 581, May, s. 35- 47.
- RILEY, Jonathan (2001) "Interpreting Berlin’s Liberalism", **American Political Science Review**, Vol.95, June, s. 283-295.
- RÜMA, İnan (2006) "Azınlık Hakları ve Ulus-devlet," **Radikal İki**, 23 Nisan.

- SMOOHA, Sammy (2001) "The Model of Ethnic Democracy," ECMI Working Paper no. 13, European Centre for Minority Issues, October. http://www.ecmi.de/download/working_paper_13.pdf, erişim tarihi: 12.11.2006.
- SMOOHA, Sammy (2002a) "Types of Democracy and Modes of Conflict Management in Ethnically Divided Societies," **Nations and Nationalism**, Vol. 8, No. 4, s. 423-431.
- SMOOHA, Sammy (2002b) "The Model of Ethnic Democracy: Israel as a Jewish and Democratic State," **Nations and Nationalism**, Vol. 8, No. 4, s. 475-503.
- STEINER, Jurg (1974) **Amicable Agreement versus Majority Rule: Conflict Resolution in Switzerland** (Chapel Hill: University of North California Press).
- WACKS, Raymond (2005) **Understanding Jurisprudence: An Introduction to Legal Theory** (Oxford: Oxford University Press).